

MISSZIÓK ÉS MISSIONÁRIUSOK AZ ERDÉLYI FEJEDelemsÉGBEN

TÓTH ISTVÁN GYÖRGY

Ebben az előadásban a 17. századi erdélyi katolikus missziók személyi összetételét szeretném megvizsgálni, azt, hogy milyen szerzetesrendekből érkeztek ide hittérők – forrásbázisom egy, a Történettudományi Intézet és a Római Magyar Akadémia kiadásában megjelent okmánytár, a *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania* dokumentumai.¹

Az erdélyi fejedelemség a 17. században a katolikus missziókat világszerte irányító római hatóság, az 1622-ben alapított Hitterjesztés Szent Kongregációja (*Sacra Congregazione de Propaganda Fide*) számára missziós területnek számított. Ez annak ellenére így volt, hogy a katolikus vallás a négy recepta religio egyikeként legalábbis papíron a fejedelmek református vallásával egyenlő jogokat élvezett. A valóságban azonban sok vonatkozásban a nem bevett, csak tolerált görögkeleti felekezet is kedvezőbb helyzetben volt a pápa híveinél, hiszen ortodox püspökök éltek Erdélyben, katolikus püspököt viszont a fejedelmek nem tűrték meg. Erdélyben 1601 óta nem élt katolikus püspök, alig akadt szerzetes, nagyon kevés volt a katolikus plébános és ezek a jobbára nős és igen tudatlan papok sem feleltek meg a trentoi zsinat után újjászerveződött egyház igényeinek.²

A Hitterjesztés Szent Kongregációja mind világi papokat, mind pedig szerzeteseket küldött a missziókba. A Kongregáció kezdetben a világi papok misszionáriusi kinevezését szorgalmazta, mivel ők nem voltak rendi előjáróknak alávétve. Franciaországban nagyon fontos munkát végeztek a világi papok missziós társulásai, egyébként azonban a kezdeti időszak után a Kongregáció belátta, hogy csak a szerzetesrendek rendelkeznek elegendő olyan pappal, akik szabadok az egyházmegyei kötöttségektől, szegénységi fogadalmat tettek és így fizetség nélkül is térítenek, engedelmesek és a távoli országokba is kiküldhetők. A Kongregáció a katolikus megújulás után keletkezett új vagy megreformálva újjáalapított szerzetesrendeket részesítette előnyben a középkori rendekkel szemben, ez utóbbiak ugyanis már kiterjedt kiváltságokkal rendelkeztek, amelyek korlátozták a Kongregáció jogkörét.

A Kongregáció az idevonatkozó pápai kiváltságok ellenére sohasem tudta ellenőrzése alá vonni a jezsuita rend misszióit. A Jézus Társaság ugyan teljesen új alapítású szerzetesrend volt, ám 1622-re, a Hitterjesztés Szent Kongregációja megalapításának idejére már széleskörű missziós hálózattal rendelkezett, különleges pápai privilégiumokkal körülbástyázva. A jezsuita misszionáriusok, köztük az Er-

¹ TÓTH 2005. I-IV.

² METZLER 1972, 79–111.; FRAKNÓI 1903. III. 335–339.; PIZZORUSSO 2000, 479–518.; PROSPERI 1991, 179–180.

délyben világi pap öltözékében térítő páterek, udvariasan tájékoztatták a Kongregációt a missziójukról, de csakis a jezsuita előljáróiknak engedelmeskedtek. A jezsuita missziókra vonatkozó forrásanyagot így nagyrészt nem a Kongregáció levéltára, hanem a jezsuita rend központi római archívuma rejti.³

Erdélyben – ahonnan elvben valamennyi katolikus szerzetest törvény tiltott ki – a misszionáriusok összetétele a világban elterjedt missziókéétől igencsak különbözött.

A régi szerzetesrendek közül a raguzai bencések Belgrád környékén térítettek a 16-17. század fordulóján, és magyarokat megtérítettek kis számban osztrák és pannonhalmi bencés hittérítők is, Erdélyben azonban bencés misszionárius nem volt.⁴ A domonkos rend szerte a világban, Amerikában és Japánban, vagy a hozzánk közelebbi Moldvában és a Krímben is igen aktívan missziózott. Magyarországon azonban Szent Domonkos követői sohasem érték el nagy konkurensaik, a ferencesek népszerűségét, és ezért az eleve kevesebb kolostoruk könnyebben eltűnt a reformáció viharában – magyar földön a 16. században a domonkos rend átmene-tileg megszűnt.

Magyar sajátosság volt az egyetlen magyar alapítású rend, a pálosok igen aktív missziós tevékenysége, a 17. századi magyarországi missziókban a jezsuiták és a ferencesek mellett az övük a főszerep. A Bethlen Gábor és I. Rákóczi György alatt Erdélyhez tartozott hét vármegyében a pálos szerzetesek az 1640-es évektől kezdődően igen aktív és nagyon sikeres hittérítő munkát végeztek, ezen a vidéken a pálosoké volt a legsikeresebb misszió. A Felső-Magyarországon térítő pálos szerzetesek megtapasztalhatták, hogy milyen gyorsan változtak az országhatárok a 17. századi Magyarországon: A pálos szerzeteseknek a Habsburg-császár országában megkezdett missziója hamar erdélyi területen folytatódott: A sátoraljaújhelyi, tóketerebesi, sajlóádi pálosok a linzi béke értelmében 1645 és 1649 között az erdélyi fejedelem uralma alatt éltek, az ecsedi, kisvárdai katolikusok, a pálos missziók további célpontjai pedig egészen 1660-ig az erdélyi fejedelemséghez csatolt vidéken laktak. Magában Erdélyben azonban a református fejedelmek alatt nem volt pálos misszió. Az erdélyi állam igazi megteremtője egy pálos szerzetes, Martinuzzi „Fráter” György volt, de az önálló fejedelemség idején a pálos missziók itt nem tudták megvetni a lábukat.

Vanoviczi János, az első pálos misszionárius ugyan többször bement az Erdélyhez tartozó Partiumba. Rómába küldött 1658. évi jelentése szerint Vanoviczi I. Rákóczi György erdélyi fejedelem és a fia, II. Rákóczi György ifjabb fejedelem jelenlétében 1646 pünkösdjén Nagyváradon nyilvános ígehirdetést tartott, majd a

³ BENDA-JÁSZAY-KENÉZ-TÓTH 1989. I. 75–77. A magyarországi hódoltsági egyház problémáira: SZAKÁLY 1991, 245–249.; KARÁCSONYI 1985, 113–146.; HERMANN 1973, 209–273.; BALÁZS et alii 1990, passim.; BARBU 1995–1996, 7. 279–283. A Hitterjesztés Szent Kongregációja és a jezsuita rend küzdelme a kollégiumok feletti ellenőrzésért: SCHMIDT 1984, 26–27.; WILTGEN 483–506.

⁴ TÓTH 1996, 287–294.

környék falvait, mezővárosait járta, egészen a Nagyváradtól is délre fekvő Papmezőig, ahol Kornis Zsigmond, az egyik legtekintélyesebb erdélyi katolikus főúr védelmében téríthetett.

A Hitterjesztés Szent Kongregációja nem adott Erdélyre missziót a pálosoknak, és az erdélyi fejedelemség törvényei is szigorúan tiltották volna a megjelenésüket. Erre mégis történt kísérlet: 1630 legelején, a Bethlen Gábor fejedelem halálát követő bizonytalan időben Kolozsvárott megjelent Francisci András, a pálos rend egyik legtekintélyesebb szerzetese, akit majdnem megválasztottak rendfőnöknek is. Francisci erdélyi útjának egyetlen eddig megtalált emléke egy latin gúnyirat. Ebben a pazar szellemességű paródiában beszámolt Bethlen Gábor temetési menetéről, ahogyan azt informátorai, a fejedelemmel kevésbé rokonszenvező az erdélyi katolikus nemesurak látták, az udvari bolond szemszögéből figyelve az eseményeket.⁵

Francisci András feltehetőleg azért ment Erdélybe, pontosabban Kolozsvárra, ahol a katolikus nemesekkel is tárgyalt, hogy a helyszínen tájékozódjon arról, hogy milyen lehetőségek nyíltak a pálos missziók számára Bethlen Gábor fejedelem halála után. Erdélyi pálos misszió azonban ezután sem létesült. Franciscit beszélgetőpartnerei, az erdélyi katolikus urak feltehetően meggyőzték arról, hogy a pálos misszió alapításának egyelőre nincs realitása. Az erdélyi pálos kolostorok elenyésztek, a hozzájuk tartozó birtokok visszaszerzésére nem volt remény. Míg Felső-Magyarországon a középkori pálos kolostorok és birtokaik visszaszerzése, a rend restaurációja volt a misszionáriusok legfőbb törekvése, ezt sem a hódoltságban, sem a református fejedelmek alatt Erdélyben nem érhették el. 1676-ban, az erdélyi fejedelmi hatalom meggyengültével azután két pálos szerzetes, Egry György és a korábbi években Olaszliszván a pálos missziót vezető Berzeviczy Lajos megjelent Erdélyben. A két pálos adataink szerint legalább 1683-ig biztosan Erdélyben térített, munkájuk azonban csak egyéni misszió volt, nem szervezett pálos missziós állomás – az obszerváns ferencesek féltékenységét és tiltakozását azonban így is kiváltotta.⁶

Miután a császári csapatok elfoglalták Erdélyt, a tartomány betagozódott a Habsburg-birodalomba. Ezt követően a pálosok az erdélyi katolikus urak, így Apor István és Csáky István patronátusa alatt kezdtek misszióba. 1695-ben a korábban a nyugat-magyarországi Szentgyörgy városában missziózó Brezány László pálos hittérítő már Erdélyből jelentkezett, további misszionáriusokat kérve.

A Kongregáció különösen szívesen küldött misszionáriusokat az új alapítású és ezért a középkoriaknál engedelmesebbeknek vélt szerzetesrendek közül. Az

⁵ Francisci András pálos szerzetes erdélyi útja még a pálos missziók legjobb ismerőinek, Kisbán Emilnek és Galla Ferencnek a figyelmét is elkerülte. TÓTH 1997, 119–131. A pálos missziókra lásd cikkem és az ott felsorolt további irodalmat: TÓTH 2001, 187–245.

⁶ Archivio storico della Sacra Congregazione de Propaganda Fide, Roma, Scritture originali riferite nelle Congregazioni Generali. (=APF SOCG) Vol. 485. Fol. 44. Vol. 492. Fol. 214.

Indiában sikeres teatinus misszionáriusok azonban nem működtek Erdélyben, és a máshol oly aktív sarutlan karmeliták is csak a török kiűzése után jelentek meg Magyarország nyugati csücskében, bár Lengyelországból az Erdélyhez tartozó hét vármegyébe átránduló, és ott a szlovákokkal szót értő karmelita misszionáriusra találtam adatot. A világszerte a missziók legfontosabb rohamcsapatának számító kapucinus szerzetesek erdélyi megtelepedésére azonban komoly kísérlet történt.⁷

1624-re a csíksomlyói ferences kolostor, az erdélyi katolicizmus utolsó működő kolostora is szinte kiürült: az összes miséspap szerzetes meghalt, egyedül egy igencsak öreg laikus testvér élt Csíksomlyón. Az utolsó csíksomlyói felszentelt ferencset, Váradi Gáspárt nem sokkal korábban világi papok temették el, mert már nem volt szerzetespap Csíksomlyón.⁸

A magyarországi szalvatoriánus, azaz a Megváltóról elnevezett obszerváns ferences provincia többszöri római sürgetés ellenére sem küldött szerzeteseket a távoli Csíksomlyóra, ezért a Kongregáció kapucinus szerzetesekkel akarta benépesíteni a kolostort. VIII. Orbán pápa bátyja, a Kongregáció egyik legtekintélyesebb bíborosa, az idősebb Antonio Barberini, nemcsak kapucinus szerzetes, de egyben a kapucinus rend kardinális-protectora is volt, a bíborosok nyilván ezért is pártfogolták ezt az ötletet. Másrészt ezekben az években az osztrák kapucinus rendtartomány olasz és német szerzetesei Valeriano Magni, az olasz származású provinciálisuk vezetésével igen sikeresen misszióztak Csehországban, és Magni rendkívül jó kapcsolatban volt Francesco Ingolival, a Hitterjesztés Szent Kongregációja titkárával.⁹ A ferences rend már le is mondott Csíksomlyó kolostoráról a kapucinusok javára, de végül az osztrák kapucinus provincia mégis úgy találta, hogy éppen elég feladatuk akadt a Fehérhegy utáni katolikus restaurációban a közeli Csehországban, ezért nem vállalták a távoli és bizonytalan erdélyi missziót.¹⁰

Bethlen Gábor halála után hatalmi harcok dúltak Erdélyben, ráadásul Bethlen Gábor fiatal özvegye és egyben utóda, Brandenburgi Katalin – a szeretője, Csáky István hatására – titokban katolizált.¹¹ Ez a radikálisan megváltozott politikai helyzet lehetővé tette, hogy 1630-ban a bosnyák ferencesek temesközi missziójából idejőjjön négy boszniai barát, hogy missziót kezdjen Erdélyben.

Az erdélyi katolikus urak ezért fordultak a bosnyák ferences provinciához – igaz, a boszniai barátok nem tudtak magyarul, de misézhettek, keresztelhettek és a nemesek megértették a latin nyelvű prédikációjukat is. A katolikus nemesuraknak tehát elsősorban udvari papokra volt szükségük, és valóban, a két első bosnyák

⁷ TÖRÖK 1990, 160. Lengyelországi karmeliták már korábban is misszióztak a felvidéki szlovákok között: APF SOCG Vol. 219. Fol. 437–444.

⁸ HANUY 1910, 408–409. Pázmány Csíksomlyóra és a Székelyföldre később is odafigyelt: GALLA 1936, 114.

⁹ DOMPNIER 1984, 127–147. különösen 128–133.

¹⁰ APF SOCG Vol. 67. Fol. 177/r-v. FREY 1949, *passim*.; KUSIN 1970, 272–287.; DUCREUX 1984, 31–46.; DOMPNIER 1997, 223–247.

¹¹ BÁNKI 1994, 311–326. további irodalommal.

ferences misszionárius – világi pap ruhájában! – mint udvari pap szolgált a patrónusaik kastélyaiban. I. Rákóczi György 1632-ben azután kiváltságlevelet állíttatott ki a számukra, így a bosnyák misszionáriusok a szerzetességet korlátozó erdélyi országgyűlési határozatok ellenére működhettek Erdélyben.¹²

A négy bosnyák ferences közül kettő, Elia da Posega, valamint Mariano a Saraevo, (aki bő egy évtizeddel később visszatérve Erdélyben és Moldvában missziózott és ott fontos rendi tisztségeket töltött be), hamarosan elhagyta Erdélyt, és visszatértek a rendtartományukba. Stefano a Salina azonban Stefano a Lopara bosnyák ferencessel együtt Erdélyben maradt, a Hitterjesztés Szent Kongregációjától misszionáriusi felhatalmazást nyert, és kinevezték az egyelőre nem túl népes misszió prefektusává is. I. Rákóczi György erdélyi fejedelem támogatta a bosnyák ferenceseket, mert azok – ellentétben a magyarországi rendtartományból jöttekkel – nem a császár országából érkeztek. Miután a bosnyák barátok kiváltságlevelet kaptak a fejedelemtől, 1636-ban Tholdalaghy Mihály marosszéki főkapitány támogatásával Köszvényes határában, Mikházán telket vettek, templomot és szerzetesházat építettek, továbbá földeket, szőlőt, malmot vásároltak.¹³

A bosnyák ferencesek szerették volna elérni, hogy a pápa kizárólag a bosnyák szerzetesek számára – a bulgáriai őrség mintájára – önálló erdélyi ferences kusstódiát alapítson Erdélyben,¹⁴ míg a középkori kolostorok jogán az Erdélyt a sajátjuknak érző magyar szalvatoriánus ferencesek ezt hevesen ellenezték.¹⁵ Mivel az őrség alapításakor mindössze két bosnyák ferences, Stefano a Salina és Stefano a Lopara missziózott Erdélyben, nyilvánvalóan szükség volt az alapításhoz a magyar barátokra is. 1640-ben VIII. Orbán pápa egy alapító bullával az erdélyi bosnyák és a magyar ferenceseket egyesítve, a mindössze két (!) működő és két tervezett kolostorból egy új, önálló őrséget hozott létre, amely sem a magyarországi szalvatoriánus, sem a boszniai rendtartomány alá nem tartozott, hanem közvetlenül a pápának volt alávetve. Stefano a Salina szerette volna elérni, hogy a bosnyák ferencesek temesközi misszióját is csatolják az új őrséghez, de mivel ez nagyrészt török területen működött, Róma elutasította ezt a kérést.¹⁶

A bosnyák obszerváns ferences szerzetesek mellett két reformált obszerváns ferences is missziózott Erdélyben, Fulgenzio a Jesi és Modesto a Roma

¹² APF Visite e Collegi. Vol. 16. Fol. 257/r-v. APF SOCG Vol. 408. Fol. 195. TÓTH 1998, 61–85.

¹³ Az erdélyi fejedelemségben tilos volt új kolostorok létesítése, de a katolikus pártfogók elérték, hogy Mikházát „elcserélték” a tövisi kolostorra – ez a középkori alapítású és az országgyűlés által is engedélyezett ferences kolostor romokban hevert, pusztán állt, ehelyett működhetett Mikháza.

¹⁴ Stefano a Salina azzal érvelt, hogy a bosnyákokra nem gyanakszik senki, míg a császár országából jött ferenceseket a fejedelem kémeknek tartja és a katolikus urakat is szorongatja emiatt. A fejedelem ezért csak akkor engedi meg, hogy kusstódiát állítsanak fel, ha azt a bosnyákok irányítják. APF SOCG Vol. 82. Fol. 229.

¹⁵ APF SOCG Vol. 82. Fol. 215/r-v. + 220/v.

¹⁶ APF SOCG Vol. 404. Fol. 272. Vol. 85. Fol. 405. Vol. 218. Fol. 418/r-v.

rend, római provinciából jöttek. Rajtuk kívül olasz konventuális ferences misszionáriusok is megjelentek a 17. századi Erdélyben. A konventuális ferenceseknek a 17. században erdélyi provinciájuk is volt, ennek főnökeit is kinevezték, ez azonban pusztán címet jelentett, akárcsak az angliai vagy a dániai provinciális titulusa. Bár magyarországi és moldvai hittérítők viselték az erdélyi tartományfőnök címét, erdélyi konventuális ferences provincia nem létezett. A konventuális ferencesek felső-magyarországi missziójából azonban jöttek Erdélybe hittérítők.

Francesco Angelini dalla Serra de Conti olasz konventuális ferences szerzetes Homonnai Drugeth János gróf udvarában élt. Itt latinul prédikált, kiszolgáltatta a szentségeket. Elsősorban a Melithek kisvárdai udvarában működött, de amikor a patrónusa, Melith György a császár megbízottjaként I. Rákóczi György erdélyi fejedelemhez utazott, akkor Angelini is elkísérte Gyulafehérvárra. Angelini volt az első olasz misszionárius, aki az önálló fejedelemség megalakulása óta bejutott Erdélybe, ahonnan a katolikus szerzeteseket – legalábbis elvben – törvénnyel száműzték. Erdélyi működéséről azonban semmi közelebbit nem tudunk.

Részletes jelentésben számolt be Erdélyről a Kongregációnak egy másik olasz misszionárius:

Francesco Leone Modicából, ebből a szicíliai kisvárosból származott. 1634 augusztusában elején jött Itáliából¹⁷ Felső-Magyarországra, az itteni konventuális ferences misszióba. Magyarul ő sem tudott, ezért latinul prédikált, gyóntatott, térített. A misszió prefektusa Erdélybe küldte, így 1634. novemberében már az erdélyi határon fekvő fontos királyi várból, Szatmárból írt a Kongregációnak, majd erdélyi területre lépett. 1635 nyarán a katolikus váradi kapitány, Kornis Zsigmond támogatását élvezve Váradon térített. Ezután járta be a Székelyföldet, vagy legalábbis annak egy részét. 1636. szeptemberében az egyik erdélyi bosnyák misszionárius Rómában arról biztosította a Kongregációt, hogy Leone da Modica valóban járt Erdélyben, és jelentést is készített. Ez azonban csak 1638 nyarán jutott el a Kongregációhoz, minden bizonnyal azért, mert – érdemeit kidomborítandó – a jelentést Leone saját maga akarta Rómába vinni, a missziós tevékenységéről szóló igazolásokkal együtt.¹⁸ Leone da Modica részletes és pontos beszámolója volt a legalapossabb tájékoztatás az erdélyi katolicizmus helyzetéről, amit a Kongregáció addig kapott.¹⁹

Olasz konventuális ferences hittérítő volt Agostino Pederzoli da Brescia is, aki 1651 körül egy hosszú levélben írta le a misszionáriusi éveit történetét. Igazi vándormisszionárius volt, de a missziójának különös jelentőséget ad az, hogy a

¹⁷ 1634. augusztus 8-án Leone da Modica még az itáliai Monte dell'Olmóból írt a Kongregációnak. APF SOCG Vol. 9. Fol. 303., de novemberben már Szatmáron van: SOCG Vol. 77. Fol. 180. 208. Vol. 78. Fol. 99. 214.

¹⁸ APF SOCG Vol. 80. Fol. 307. 311/v., SOCG Vol. 219. Fol. 424. Vol. 80. Loparai István jelentése, a Kongregáció 1636. szept. 23-i ülése tárgyalta.

¹⁹ Jelentése: APF SOCG Vol. 219. Fol. 407-410/v. Kiadásai: VERESS 1938, 28–32. és TÓTH 1994, 247–257.

csak Erdély határán járt Andrea Scalimoli da Castellana misszióprefektust nem számítva,²⁰ Pederzoli a két másik említett itáliai szerzetessel, Francesco Leone da Modicával és Francesco Angelini dalla Serra de Contival együtt azon nagyon kevés magyarországi olasz konventuális ferences egyike volt, akik valóban bejutottak az erdélyi fejedelemségbe. Ha igen őszintének tűnő, részletes beszámolójának hihetünk, akkor az olasz konventuális misszionáriusok közül ő töltötte el a leghosszabb időt Erdélyben.²¹

Pederzoli 1643-tól 1650. májusáig Magyarországon tértitett. 1643 decemberében Korompán utolérte I. Rákóczi György erdélyi fejedelem hadjárata, itt az erdélyi protestáns katonák zaklatták, innen Podolinba menekült. Rendi előjárói Pederzolit ezután Sárospatakra, I. Rákóczi György erdélyi fejedelemhez küldték, hogy szerezze vissza a rend számára a radi kolostort. Ezután Erdélybe ment, ahol 19 hónapig maradt. Gyulafehérváron a császári követ kíséretében vett részt 1648 végén I. Rákóczi György fejedelem temetésén, majd elhagyta Erdélyt. Ezután Nagymihályon a katolikus nemesek kérésére egy évig kiszolgáltatta a szentségeket, majd Kassán Pálffy Pál nádor környezetében élt.

Az olasz konventuális ferencesek nemcsak Felső-Magyarország felől hatoltak be a missziók számára különösen nehéz terepet jelentő Erdélybe, hanem a szomszédos Moldvából is, ahol – a rend konstantinápolyi tartományából kiindulva – az olasz konventuálisoknak virágzó missziója működött. Az itteni moldvai és havasalföldi olasz konventuális misszionáriusok gyakran viselték a csak papíron létező erdélyi provincia tartományfőnöki tisztét.

Valamikor az 1650-es években járt Erdélyben, a Székelyföldön a Moldvában tértítő Angelo Tassi d'Assisi olasz konventuális ferences szerzetes. A katolikusok hívtak Erdélybe, hogy kereszteljek köztük, több mint húsz gyereket keresztelt meg, mind már körülbelül egy éves volt, írta. Ez azért történhetett, mert Székelyföldön minden papnak felesége van, és a katolikusok nem akarják elfogadni a szentségeket tőlük, bár ő erre bízta a székely katolikusokat – írta a jelentésben. Egy unitárius kislányt is megkeresztelt, két unitárius papot megtértített, majd viszatért Moldvába.

1660 után, az erdélyi fejedelemség meggyengülésével, lényegesen könnyebben jutottak el az erdélyi katolikus nemesurak udvarházaiba a Moldvában tértítő olasz konventuális misszionáriusok a konkurensaik, az erdélyi magyar obszerváns ferencesek gyakran tiltakoztak is emiatt. Antonio Angelini da Campiveteri és Giovanni Battista del Monte moldvai konventuális ferences misszionáriusok 1666-tól több évig Mikes Kelemen háromszéki főkapitány zabolai udvarában működtek, Angelini az 1670-es években is viszatért ide. 1683-tól, a nagy török háború kitörésétől azután Moldvában a törökök és főként a tatárok pusztítása nyomán a missziós munka lehetetlenné vált, az itteni olasz konventuális ferences hittérítők átmenekültek a viszonylagos biztonságot jelentő Erdélybe, élükön Vito

²⁰ TÓTH 1994, 77.

²¹ APF SOCG Vol. 218. Fol. 284/r-v. + 285/r-v.. + 292/r-v. + 293/v.

Piluzio da Vignanello marcianapolisi érsekkel és moldvai vikáriussal, aki Csík székben húzta meg magát. Az 1690-es években Moldva igen veszélyes, tatárok járta vidék, míg a már Habsburg-kézen lévő, de nagyrészt protestáns Erdélyben kedvezőnek tűnnek a missziós munka feltételei.

Giovanni Battista Volponi a Kornisok udvarában térített, Francesco Antonio Ceccangeli a Mikes családnál járt, Francesco Antonio Renzi, Marcantonio Giontoli, Bernardino Silvestri, Giuseppe Luzioli, Bonaventura Guerrini da Todi pedig a ferences misszió esztelneki-kantai iskolájában tanítanak az 1680-as, 1690-es években. Ezek már Erdély, mint missziós terület utolsó évei: miután a fejedelemség a katolikus Habsburg-birodalom egyik tartománya lett, ettől kezdve az erdélyi hittérítés már nem *külső*, hanem *belső* missziók keretében folyt.²²

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Archivio storico della Sacra Congregazione de Propaganda Fide, Roma, Scritture originali riferite nelle Congregazioni Generali. (=APF SOCG)

BIBLIOGRÁFIA

BALÁZS et alii 1990

Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók I/1-2. Ed. BALÁZS Mihály et alii. Szeged, 1990.

BARBU 1996

BARBU, Violeta: *Rezidentele Iezuite din prima jumătate secolului al XVII-lea în vestul Transilvaniei strategii misionare.* Verbum (Bukarest) 1995–1996.

BÁNKI 1994

BÁNKI Judit: Brandenburgi Katalin az Erdélyi Fejedelemségben. *Történelmi Szemle* XXXVI. (1994) 3-4. 311–326.

BENDA–JÁSZAY–KENÉZ–TÓTH 1989

Moldvai csángó-magyar okmánytár. (1467-1706). Szerk.: BENDA Kálmán. Összeállították: BENDA Kálmán–JÁSZAY Gabriella–KENÉZ Győző–TÓTH István György. Budapest, 1989. I-II I.

²² APF SOCG Vol. 309. Fol. 167–169. APF SC Moldavia Vol. 1. Fol. 89–90. APF Fondo di Vienna Vol. 8. Fol. 158–161.

DOMPNIER 1984

DOMPNIER, Bernard: Les missions des Capucins et leur empreinte sur la réforme catholique en France. *Revue d'Histoire d'Eglise de France*. LXX 1984, 127–147.

DOMPNIER 1997

DOMPNIER, Bernard: La predicazione di missione dei cappuccini nel XVII secolo: temi e metodi. In: *La predicazione cappuccina nel Seicento*. Ed. Gabriele INGEGNERI. Roma, 1997, 223–247.

DUCREUX 1984

DUCREUX, Marie Elizabeth: La mission et le rôle des missionnaires dans les pays tchèques au XVIIe siècle. In: *Transmettre la foi: XVIe-XXe siècles*. 1. (Actes du 109e Congrès national des sociétés savantes). Paris, 1984, 31–46.

FRAKNÓI 1903

FRAKNÓI Vilmos: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-Székkal*. Budapest, 1903.

FREY 1949

FREY, Hyazinth: *Die Beziehungen der Kapuziner zu Ungarn bis zur Gründung des ersten Klosters (1595-1674)*. Budapest, 1949.

GALLA 1936

GALLA Ferenc: *Harminckilenc kiadatlan Pázmány-levél*. Vác, 1936.

HANUY 1910

HANUY Ferenc: *Pázmány Péter bíbornok, esztergomi érsek, Magyarország hercegprímása összegyűjtött levelei*. I. Budapest, 1910.

HERMANN 1973

HERMANN Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München, 1973.

KARÁCSONYI 1985

KARÁCSONYI János: *Magyarország egyháztörténete*. Budapest, 1985.

KUSIN 1970

KUSIN, Eberhard: Innerer und ausserer Aufbau der Kapuzinerprovinz im Erzherzogtume Österreich unter und ob der Enns (1600-1630). *Collectanea Franciscana* 40 (1970) 272–287.

METZLER 1972

METZLER, Josef: Foundation of the Congregation „de Propaganda Fide” by Gregor XV. In: *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum. 1622-1972*. Rom-Freiburg-Wien, 1972. Ed. Josef METZLER. I/1. 79–111.

PIZZORUSSO 2000

PIZZORUSSO, Giovanni: Agli antipodi di Babele: Propaganda Fide tra immagine cosmopolita e orizzonti romani (XVII-XIX secolo) In: *Roma, la*

città del papa. Vita civile e religiosa dal giubileo de Bonifacio VIII al giubileo di papa Wojtyła. Ed. Luigi FIORANI–Adriano PROSPERI. Storia d'Italia. Annali 16. Torino, 2000, 479–518.

PROSPERI 1991

PROSPERI, Adriano: Il missionario In: *L'uomo barocco.* Ed. Rosario VILLARI. Roma-Bari, 1991.

SCHMIDT 1984

Peter SCHMIDT: *Das Collegium Germanicum in Rom und die Germaniker.* Tübingen, 1984.

SZAKÁLY 1991

SZAKÁLY Ferenc: Katolikus hierarchia a török hódoltságban. In: *Egyházak a változó világban.* Szerk. BÁRDOS István–BEKE Margit. Esztergom, 1991, 245–249.

TÓTH 1994

Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania (1627-1707). Ed. István György TÓTH. Roma-Budapest, 1994.

TÓTH 1996

TÓTH István György: Pannonhalmi bencés misszió 1658-ban. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok.* Budapest, 1996/1-2, 287–294.

TÓTH 1997

TÓTH István György: Bethlen Gábor mókás temetési menete. (Francisci András pálos szerzetes levele) *Történelmi Szemle* 1997/1, 119–131.

TÓTH 1998

TÓTH István György: Az első székelyföldi katolikus népszámlálás (Szalainai István bosnyák ferences jelentése 1638-ból). *Történelmi Szemle* 40 (1998) 61–85.

TÓTH 2001

TÓTH István György: A remeterend vándormisszionáriusa. Vanoviczi János, az első pálos misszionárius levelei. (1642-1677). *Levéltári Közlemények* 72 (2001) 1-2. 187–245.

TÓTH 2002-2005

Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572-1717). Ed. István György TÓTH. Roma-Budapest, 2002-5. I-IV.

TÖRÖK 1990

TÖRÖK József: *Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon.* Budapest, 1990.

VERESS 1938

VERESS, Andrei: *Documente privitoare la isoria Ardealului, Moldovei si Tarii-Romanesti.* X. Bucuresti, 1938.

WILTGEN

WILTGEN, Ralph: Propaganda is placed in charge of the Pontifical Colleges. In: *Memoria rerum* I/1. 483–506.

MISSIONS AND MISSIONARYS IN THE TRANSILVANIAN PRINCIPALITY

ISTVÁN GYÖRGY TÓTH

Examining the personal composition of the 17. century's missions we can use the documents of the collection of the *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvanis*. The *Sacra Congregatio de Propaganda Fide*, founded in 1622, ordered the missionaries' activity, which especially from 1601 aimed the Transilvanian region also. The Congregation sent to Transilvania mainly the new orders' members, which were founded after the catholic renewal, because of their relative independence. But in Transilvania the catholic orders were prohibited as by law enacted, which created a special situation in the Principality. For this reason Benedictines, Carmelites and Dominicans couldn't appear in this area. And the single Hungarian founded order, the Paulines failed to settle down successfully, however in the Partium and Northern Hungary they worked effectively. The Capucines also didn't manage to settle to Csíksomlyó. In spite of this the Bosnian Franciscans founded a house in Mikháza and with the Hungarian Franciscans they managed to create a custodia in the 1640's and their activity was admitted by the Congregation. These circumstances changed when with the appearance of the Habsburg armies the Italian Conventual Franciscans turned up in the court of the Transilvanian catholic families and the Paulines could begin their successful work.